

Nr 329.

Av herr **Sjöblom**, om skrivelse till Kungl. Maj:t angående inlösnings för statsverkets räkning av vissa i äldre tider donerade eller försålda frälseräntor å kronohemman.

Med full rätt ha de bekanta händelserna vid hemmanet Äglösa i Films socken, Uppland, väckt både bestörtning och undran bland befolkningen i hela vårt land. Oaktat en flitig presspolemik har förts, däri båda parterna framställt tvistefrågan ur sin egen synpunkt, kan med säkerhet sägas att opinionen är långt ifrån till freds med de utredningar och klarlägganden, som hittills vunnits. Den kräver, att något göres, helst så att ett upprepande av det skedda kunde förebyggas.

Upphovet till den uppståndna tvisten går tillbaka till ett frälseköp under drottning Kristinas tid, då Louis de Geer tilldelades frälserätten till en stor mängd hemman i Uppland, Östergötland med flera landskap.

Den grupp av frälsehemman, till vilken hemmanet Äglösa i Films socken, Uppsala län, anses höra, har i nyare tid varit föremål för behandling i regeringen. Det skedde vid handläggningen av en proposition till 1912 års riksdag angående frälseräntor. Statsrådet, justitieminister Petersson, anförde då till statsrådsprotokollet följande, som vi anse lämpligt att här återgiva och som återfinnes i propositionen nr 75 till nämnda års riksdag. (Se bifog till riksdagens protokoll 1912, 4:de bandet, s. 35).

»Såsom en tredje klass av räntor nämnas stundom de s. k. kronofrälseräntorna. Dessa vila å jord, som kronan genom de s. k. frälseköpen eller annat laga fång avhänt sig till frälsemän. Erinras må, att vid dylikt köp visserligen köpeskillingen beräknades endast efter den från kronohemmanet utgående räntan, eller viss del därav, men även hemmanets jord ingick i köpet. Jorden iklädde sig efter överlåtelsen naturen av rent frälse. Skildes räntan sedermera genom någon jordägares åtgörande från jorden, uppkom en kronofrälseränta. Sådana räntor äro alltså likställda med de egentliga frälse-skatteäntorna i det hänseendet, att räntan skiljts från jorden genom en åtgärd av enskild natur, och det förhållandet, att såväl räntan som jorden tidigare varit i kronans ägo, torde knappast utgöra tillräcklig anledning att behandla dylika räntor annorlunda än övriga genom privat initiativ från-

skilda räntor. Jag anser alltså även dessa räntor böra omfattas av den nu föreslagna lagstiftningens stadganden, och desamma hava i det av mig anförda inbegripits under frälseskatteräntorna».

Genom det här anförda yttrandet har i korthet angivits beskaffenheten av det frälseköp, varigenom hemmanet Äglösa på 1640-talet övergick i händerna på Louis de Geer och vars följder medfört konsekvenser ännu i vår tid. De tvister mellan hemmanets brukare och dess ägare, som slutligen ledde till vräkning av den gamla odalmannafamiljen, leda nämligen tillbaka och ha sin egentliga rot i det nämnda frälseköpet. Exemplet visar till vilka svårigheter den s. k. »delade äganderätten» kan leda. Här har sedan 300 år tillbaka ett hemman gått i arv från far till son i samma släkt, som annan egendom och den allmänna meningen har varit, att hemmanet innehades av brukaren med verklig äganderätt. Denne har också utfört så omfattande förbättringsarbeten, odlingar och planteringar m. m. att en avsevärd del av gårdens värde uppkommit genom detta arbete. Familjen har levt sig in i föreställningen, att gården tillhörde dem. De invecklade förhållandena beträffande äganderätten till hemmanet ha de aldrig kunnat genomtränga.

Under sådana förhållanden kom bolagets uppsägning av kontraktet, myndigheternas beslut om avhysning och slutligen process, avslutad med dom i Högsta domstolen, lydande på avflyttning med risk av vräkning, vilken också sattes i verket.

Nu frågar man sig, huru har denna situation uppstått och huru var den frälserätt beskaffad som tillerkändes de Geer genom frälseköpet år 1643?

För att skaffa riket medel till de ständiga krigen — men kanske också för att skaffa adeln jordbesittningar! — hade regeringen erhållit tillstånd att försälja räntorna av kronans hemman, liksom av skattehemman. Rätten att förvärva dylika räntor var förbehållen åt adeln, men då skattebönderna blevo utsatta för försök från adelsmännen att tillvälla sig deras hemman, tvingades drottning Kristina att utfärda kungörelser därom att skattebönderna ej finge trängas från sin börd. Denna bestämmelse inflöt dessutom i de särskilda frälsebrev, som vi här nedan skola visa. Den återfinnes nämligen även i det frälsebrev, som omfattar hemmanet Äglösa i Films socken.

Vad statsrådet Petersson anförde till statsrådsprotokollet 1912, och varav vi anförde en mindre del, avsåg att utgöra motivering till det lagförslag angående avlösning av vissa frälseräntor, som regeringen framlade vid 1912 års riksdag och som utkom i form av lag den 8 november 1912. Sådan inlösen får emellertid endast ske i det fall att fastigheten och räntan ägas av skilda personer. Är fastigheten och räntan förenad i samma ägares hand, får inlösen ej ske. I ett sådant fall som Äglösa, där jorden och räntan tillhöra ett och samma bolag — med vad rätt är en särskild fråga — kan sålunda en inlösen av räntan ej enligt lag ske.

Det nämnda frälseköpet har nämligen tolkats så, att det skulle ha omfattat både jorden och räntan. Hemmanet anses ha varit av krono natur, i vilket fall i frälseköpet ingick även hemmanets jord. Att kronan härvid begick en orättvisa mot tredje man, den å hemmanet boende åbon eller bonden, synes man ej ha ägnat någon uppmärksamhet. De ofria jordbrukarna ägde ju ingen representant och man behövde alltså ej taga någon hänsyn till dem. Deras rätt spolierades och de kastades på nåd och onåd under frälsemannen.

Att här skedde en verklig rättskränkning torde dock åtminstone numera allmänt erkännas. Kronans åbor och landbönder åtnjoto i regel den rätten att ej behöva drivas från sina hemman. De tillerkändes också genom särskilda författningar rätt att skatteköpa sina hemman, varigenom de för en billig penning blevo ägare av sin jord. De, som hade olyckan att bliva bortsålda till en frälseman fråntogos både det ena och det andra, men det torde ej kunna åberopas något lagrum till stöd för detta förfarande. Tvärtom förklarades i ett Kungl. brev den 17 december 1688 att »wij icke vele att någon skal driwas ifrån des bruk och boställe, som will och förmår det-samma vederbörligen driwa och upprätthålla, särdeles när de därför tillbjuda Caution».

I verkligheten var dock den lägre allmogens ställning så svag att de maktägande och adeln kunde efter behag fråntaga en landbo eller åbo dess hemman och fördriva honom. Å andra sidan vårdade man sig så mycket mer om frälsemännen och adeln. I sitt berömda arbete om Svenska hemman och jordagods, tryckt år 1798, underkastar kammarrådet Anders Botin denna jordpolitik en omständlig kritik. Han förklarar uttryckligen att de stora friheter adeln åtnjöt av kronans hemman »gjorde en Reduktion icke mindre nödvändig än billig och nyttig». Den var dessutom »skäligen, nödvändig och laglig», detta senare därför att »sådana söndringar icke allenast lupu tvärtemot Sveriges urgamla lag, Norrköpings Riksdags beslut och åtskilliga flera Förordningar, utan ock voro stridande emot de uråldriga rätt- och friheter, som Svenska Folket och allmogen ifrån Hedenhögstiden och Sverige första uphof hade åtnjutit» (sid. 154, andra del).

Huru adeln på allt sätt gynnades på kronans och allmogens bekostnad, därom anför Botin en mångfald exempel. De, som kunde betala med reda penningar bedrevo ocker genom att tillgodogöra sig upp till 20 och 60 procent å sina kapitaler, säger denne författare. Vad som särskilt intresserar oss i detta sammanhang, nämligen frälseköpen, må här något närmare beröras. I de Geers köpebrev angives att hemmanen köptes »a 4 $\frac{1}{2}$ pro cento». Innebörden i denna term, som återfinnes som regel i frälseköpen från denna tid, förklaras av Botin på följande sätt: »Sättet att bortsälja kronans egendom var underkastat alla missbruk i världen. De, som köpte för reda penningar, hade en aldeles oskäligen vinst, ty räntorna och hemmanen blefvo sålda efter den uträkning att köparen skulle hafwa i början tre och sedan

fyra och en half procentum för sina penningar.» Av Botins redogörelse för denna sak framgår att köparna-adelsmännen icke blott fingo god valuta i hemman och gods för sina pengar, utan dessutom *ränta* å samma köpeskilling! För vår tid synes detta orimligt. Rätten att uppbära ränta å den erlagda köpeskillingen likställer ju en sådan likvid med ett vanligt *lån*, å vilket långivaren har att uppbära ränta. Men vadan då den bekomna realvalutan i kronans hemman? Det uppstår ju på detta sätt en dubbel ersättning åt köparen.

Det av drottning Kristina utfärdade frälseköpet för Louis de Geer, som bland annat omfattade även Äglösa, är daterat den 30 juni 1646 och avslutas med orden: Och skall bemälde de Geer, hans hustru och arvingar icke äga makt att jordäganden ifrån dess börd att tränga utan god vilja och samtycke hans, som lag förmår.

I ett särskilt brev av den 11 sept. 1641, alltså då drottningen ännu var omyndig, säges det att det skulle stånda drottningen fritt att, då hon uppnått myndig ålder, »lösa godsen till Oss och Cronan igen», men då skulle hela den infångna summan på en gång återbetalas till de Geer. Detta brev är undertecknat av förmyndarregeringen, bland annat av Axel och Gabriel Oxenstierna.

Vi ha sett att hemmanet Äglösa på 1600-talet, eller före frälseköpet, ansågs likställt med ett kronohemman. Därmed förhöll det sig så, att det enligt anteckningarna i jordeböckerna, var ett »arv och eget» hemman, d. v. s. det ansågs tillhöra Gustav Vasas arvegods. Det må vara hur som helst med hemmanets krononatur, den saken kan här ej diskuteras, men man måste göra sig den frågan: Varför skulle kronan försättas i en sämre ställning än en enskild jordägare, gentemot frälsemannen? Om frälseräntan såldes av ett skattehemman, så skyddades skattebonden som rätt var vid jorden, men om räntan såldes av ett kronohemman så ansågs det att även jorden ingick i köpet. Det var verkligen frikostigt. Så frikostigt att man anser att kronan skulle ha rätt att inlösa frälseräntan, om skäl därtill yppade sig. Och här ha verkligen sådana skäl yppat sig. Kronan har lämnat sin åbo, här hans rätta avkomling och rättssinnehavare, i sticket. Han har blivit hårt behandlad av frälseherren, nu ett bolag, varför staten äger skyldighet att lämna upprättelse, icke blott i detta fall, utan generellt.

Liksom en enskild jordägare har rätt att få en frälseränta av statsverket inlöst enligt lagen av 11 sept. 1885 liksom också frälseränta kan avlösas mot ersättning i penningar, allt i vissa fall, så borde staten skaffa sig rätt att avlösa sådana frälseräntor, som det här är fråga om, varigenom hemmanen skulle återgå till rent krono. Härigenom vunne staten möjlighet att verksamt komma hårt ansatta frälsebönder till hjälp.

Tilläventyrs skulle en utredning om de med frälseköpen förknippade förhållandena yppa en del hittills dunkla omständigheter, på vilka vi här ej kunna ingå. Det förefaller som om en del skattebönder skulle ha fått

släppa till sin jord vid frälseköpen, ehuru de enligt författningarna skulle skyddas vid sin jord.

Jag tillåter mig på grund av det anförda hemställa,

att riksdagen måtte i skrivelse till regeringen anhålla om skyndsamt utredning av vissa i samband med äldre frälseköp stående förhållanden i syfte att staten må få rätt att, med tillämpning i vissa delar av nu gällande lag angående avlösning av vissa frälseräntor m. m., för statsverkets räkning inlösa vissa i äldre tider donerade eller försålda frälseräntor å kronohemmanen, i syfte att bereda åborna en tryggad besittning på samma hemman, samt att för riksdagen framläggas förslag härom.

Stockholm den 29 januari 1924.

Per Henning Sjöblom.

